

3. Джура О. Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : авторсф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія історії" / О. Д. Джура. – К., 2004. – 17 с.
4. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості : монографія / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілєя-НВ, 2009. – 512 с.
5. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самоопределение : монография / Игорь Семёнович Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
6. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : монографія / Олесь Михайлівна Коропецька. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 347 с.
7. Максименко С. Д. Структура и личностные детерминанты профессиональной самореализации субъекта [Электронный ресурс] / С. Д. Максименко, С. Д. Осёдло // Проблема современной психологии : сб. трудов КПНУ им. Ивана Онегина. – 2010. – № 8. – Режим доступа к журн. : // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010-8/3-19.pdf.
8. Масанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : авторсф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19. 00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / А. В. Масанов. – Одеса, 2010. – 38 с.
9. Платонов Ю. П. Основы этнической психологии : учеб. пособ. / Ю. П. Платонов. – С. Пб. : Речь, 2003. – 453 с.
10. Ткачук Л. В. Профессиональное самоопределение и его эмпатичные детерминанты у современного юношества : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19. 00. 07 / Ткачук Лариса Васильевна. – М., 2003. – 195 с.

In the article the external determinants of professional self-determination of personality are grounded in theory: psychologically-economic, socially-pedagogical, socio (including ethnically) cultural, ecologically-psychological, interactively symbolic, geographical, social, public; internal determinants: psychophysiological, valued-motivational, reflexologically-phenomenological, the necessity of taking into consideration of cross-coupling of these factors is underlined on the professional choice of personality.

Key words: professional self-determination, external determinants, internal determinants, personality lines, cultural influence.

УДК 159.91: 316.356.2

ББК 88.3

Христина Шибіста, Юрій Сидорик

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСУ СЕНСОМОТОРНОЇ РЕАКЦІЇ В СТУДЕНТОК З РІЗНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ЇХ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС СПІЛКУВАННЯ ЗІ СВОЇМИ БАТЬКАМИ

З допомогою комп'ютеризованого програмного комплексу проведено реєстрацію тривалості латентного й моторного періодів сенсомоторних реакцій у студенток та порівняно отримані результати з показниками окремих параметрів взаємин досліджуваних з їх батьками. Установлено, що посилене намагання студенток у взаєминах із батьками отримати схвалення, привертати увагу й інтерес корелює із високими показниками тривалості латентного періоду сенсомоторної реакції.

Ключові слова: сенсомоторна реакція, латентний період сенсомоторної реакції, функціональний стан, взаємини в сім'ї.

Високі темпи життя, постійні інформаційні перевантаження і дефіцит часу все більше впливають на психіку особистості й стають причинами різних відхилень у нормальній діяльності функціональних систем організму. Різнобічна й тривала дія несприятливих соціальних, психологічних, економічних чинників зумовлює значну нервово-психічну напругу, яка здатна викликати різноманітні негативні прояви в поведінці й призводити до нервово-психічних розладів.

Недостатня адаптованість індивіда до дії різноманітних стресорів призводить як до зниження ефективності діяльності людини, так і до виникнення в неї різноманітних нервово-психічних і психосоматичних захворювань. Як зауважують Т.А.Гурко [7], А.Є.Лічко [12], Н.Н.Обозов [17] та ін., низька культура міжособистісного спілкування з дітьми в сім'ї призводить до фрустрації в них значущих потреб особистості в оцінці й

самооцінці, у визнанні, в емоційній розрядці та емоційному контакті, в увазі, співпереживанні, розумінні тощо, що викликає внутрішньособистісні конфлікти і в подальшому може призвести до труднощів у міжособистісному спілкуванні, до порушення нервово-психологічної адаптації дитини. Поряд із цим важливою метою сімейного виховання є формування в дитини таких якостей, що допоможуть їй гідно перебороти труднощі й перешкоди, що зустрічаються на життєвому шляху. Розвиток інтелекту й творчих здібностей, первинного досвіду трудової діяльності, моральне й естетичне формування, емоційна культура й фізичне здоров'я дітей, їхнє щастя – усе це залежить від сім'ї, від батьків, і все це є завданнями сімейного виховання [21].

Емпіричні дослідження змістово-динамічних характеристик міжособистісних ролей людини в батьківській та власній сім'ї проводилися в основному в контексті вивчення впливу батьківської сім'ї на становлення особистості майбутнього сім'янина [23], відповідності дитячо-батьківських і подружніх взаємин батьків його поведінці та взаєминам у соціумі (зокрема в сім'ї) у дорослому віці [9; 13; 25].

Результати досліджень зарубіжних учених Brown & MacDonald, Jones, Ferreira, Steinmetz, Crockenberg [цит. за 6, с.95] свідчать про наявність значущих системних взаємозв'язків між особливостями дитячо-батьківських взаємин і агресивними реакціями з боку вже дорослих дітей. Науковці зазначають, що жінки, на яких у дитинстві їхні матері недостатньо звертали увагу і які не отримували від батьків необхідної підтримки, схильні проявляти гнів стосовно своїх дітей. Водночас, як доводять результати досліджень Ainsworth (1979); Peggy, Peggy & Boldizar (1990), Sroufe (1993) [цит. за 6, с.95], люди, які в минулому відчували емоційно-позитивне ставлення з боку матері, у дорослому житті схильні довіряти іншим людям, мають достатньо розвинуті соціальні навички.

Зважаючи на те, що внутрішньосімейна взаємодія є важливим фактором розвитку дитини в різні періоди її онтогенетичного розвитку, доцільним та актуальним, на наш погляд, є вивчення взаємозв'язків між характеристиками дитячо-батьківських взаємин і показниками параметрів психічного стану дітей різного віку та статі. Саме тому **метою** нашого дослідження є виявлення характеру взаємозв'язків між часом сенсомоторної реакції студенток на зорові подразники та характеристиками їхніх взаємин зі своїми батьками.

Взаємини між досліджуваними та їхніми батьками розглядалися нами як суб'єктивні переживання та узагальнення батьками та їхніми дітьми взаємозв'язків, ставлень між ними, які виникають за умов спільного проживання або виконання спільної діяльності. У нашому дослідженні аналіз особливостей конфліктності-гармонійності дитячо-батьківських взаємин юнацтва здійснювався на основі оцінювання таких стосунків у батьківських сім'ях досліджуваними учнями й студентами.

Сенсомоторна реакція – це взаємокоординація сенсорних і моторних компонентів діяльності: отримання інформації призводить до запуску якогось руху, вони ж, у свою чергу, служать для регуляції, контролю або корекції сенсорної інформації. Сенсомоторні реакції поділяються на прості й складні. Проста сенсомоторна реакція – це час найбільш швидкої відповіді на завчасно відомий сенсорний стимул, який може з'явитися раптово, заздалегідь відомим простим одиничним рухом (наприклад, натискання або відпускання кнопки). Складна сенсомоторна реакція (розрізнення, вибір) – є відповіддю на кілька можливих сигналів, які з'являються в певній (випадковій) послідовності, заздалегідь обумовленим способом. Проста сенсомоторна реакція використовується як один із психофізіологічних показників функціонального стану ЦНС.

Проста сенсомоторна реакція оцінюється за часом між появою стимульного сигналу й закінченням руху (перенесення вказівного пальця з однієї кнопки на іншу). Складна сенсомоторна реакція являє собою реакцію вибору з трьох світлових сигналів.

Відмінність складної сенсомоторної реакції від простої полягає в ускладненні процесу переробки інформації, процесу ідентифікації сигналу, а також процесу просторової координації [20, с.250–258]. Реєструючи час реакції, виділяють її латентний і моторний періоди.

Латентний період сенсомоторної реакції – час сприйняття та ідентифікації стимульного сигналу – має кілька складових: подразнення рецептора, перероблення сигналу в ЦНС, прийняття рішення про реагування, відсилання сигналу до ефектора, поширення збудження в ефекторі. Моторний період – власне виконання руху, тривалість якого залежить від швидкості збудження м'язів, подолання сил інерції спокою тіла й кінцівок. Час моторного періоду відображає моторику випробуваного й побічно свідчить про його рухово-координаційний потенціал. У рух перенесення входять елементи просторової регуляції. У зв'язку із цим латентний період умовно співвідноситься із третім рівнем складності регуляції, а моторний – із четвертим.

Поряд із цим латентний час реакції залежить не лише від характеристик подразників (модальності, сигнального значення), але й від функціонального стану центральної нервової системи людини й характеризує збудливість, силу й баланс нервових процесів [1, с.65]. Динаміка часу реакції дозволяє отримати достатньо адекватне уявлення про такі параметри функціонального стану центральної нервової системи, як збудливість, лабільність, реактивність, і відображає рівень функціонального стану неспецифічних структур мозку. Тому характеристики часу реакції можуть бути критерієм у діагностиці ініціальних проявів загально мозкових патологічних процесів у ЦНС.

Методика та організація дослідження. Емпіричне дослідження здійснювалося впродовж березня 2011 р. на базі Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У дослідженні взяло участь 10 студентів (20–21 років). Усі досліджувані – жіночої статі.

Тести на сенсомоторну реакцію проводилися з використанням комп'ютеризованого програмного комплексу “Лонгітюд” (тріал-версія програми). Дії випробуваного під час виконання тестів простої й складної сенсомоторної реакції аналогічні. На початку тестів на слабкий сигнал проводиться установка яскравості світіння світлодіода стимульного сигналу № 1 на порозі чутливості випробуваного. На початку кожного тесту здійснюється кілька (до 10) тренувальних спроб, після чого випробовуваний повинен виконати 10 експериментальних спроб із записом результатів у пам'ять комп'ютера. Проста сенсомоторна реакція проводилася в одному варіанті – на світло. Складна сенсомоторна реакція проводилася також із використанням світлових стимулів. У кожному варіанті тесту є 10 робочих спроб на слабкий і сильний сигнал.

Кожна спроба проводиться таким чином:

1. Екран комп'ютера розміщувався перед випробуваним на відстані 10–20 см від переднього краю столу; рука досліджуваного, якою виконується тест, утримується “у повітрі”.

2. Випробовуваний натискає вказівним пальцем й утримує клавішу “ГОТОВИЙ”, при цьому на вертикальній панелі вмикається сигнал готовності приладу.

3. У момент появи стимульного сигналу випробовуваний повинен якомога швидше перенести вказівний палець на клавішу 1 (на клавішу 1, 2 або 3 у тесті на складну сенсомоторну реакцію), натиснути й відпустити її.

З метою дослідження особливостей взаємин між студентами та їхніми батьками ми використали опитувальник міжособистісних взаємин О.О.Рукавишнікова, який є версією опитувальника FIRO, розробленого американським психологом В.Шутцем. Опитувальник призначений для оцінювання поведінки людини в трьох основних сферах міжособистісних потреб: “включення” (І), контролю” (З) й “афекту” (А).

Усередині кожної сфери беруть до уваги два напрями міжособистісної поведінки: виражена поведінка індивіда (e), тобто думка індивіда про інтенсивність власної поведінки в зазначеній сфері, і поведінка, яку вимагає від індивіда оточення (w), інтенсивність якої є оптимальною для нього.

Статистична обробка отриманих даних проводилася з використанням статистичного пакета SPSS 17.

Результати виконання статистичного тесту Колмогорова–Смирнова дають підстави вважати нормальний розподіл показників усіх виділених нами параметрів ($p \geq 0,05$) з інтервальною шкалою вимірювання. Тому, для подальшого статистичного аналізу отриманих даних ми використали параметричні критерії.

Зокрема, для пошуку й аналізу взаємозв'язків між аналізованими параметрами був використаний коефіцієнт кореляції Пірсона. Як можна побачити з табл. 1, ми виявили кореляцію між такими окремими досліджуваними параметрами.

Таблиця 1

Показники взаємозв'язків між досліджуваними параметрами

		Проста сенсомоторна реакція, слабкий сигнал, моторний період	Проста сенсомоторна реакція, сильний сигнал, латентний період	Складна сенсомоторна реакція, моторний період
Потреба у включенні	Pearson Correlation	,421	,740*	,425
	Sig. (2-tailed)	,299	,036	,294
Потреба в контролі	Pearson Correlation	-,718*	,380	-,709*
	Sig. (2-tailed)	,045	,353	,049

* Кореляція є значущою на рівні 0,05.

Ми встановили, що зі збільшенням показників простої сенсомоторної реакції (сильний сигнал, латентний період) зростає показник параметра потреби у включенні ($p \leq 0,05$); зі збільшенням показників простої сенсомоторної реакції (слабкий сигнал, моторний період) зменшується показник параметра потреби в контролі ($p \leq 0,05$); зі збільшенням показників складної сенсомоторної реакції (моторний період) зменшується показник параметра потреби в контролі ($p \leq 0,05$).

Як видно з табл. 1, ми встановили негативний кореляційний зв'язок параметра “потреба в контролі” методики дослідження сімейних взаємин і тими виведеними в таблицю параметрами сенсомоторних реакцій, у яких вимірювався час моторного періоду. Аналогічний параметр сенсомоторної реакції, у якому вимірювався латентний період, позитивно корелює з параметром “потреба у включенні”. Таким чином, зі зростанням потреби опиратись на контроль і силу під час створення й зберігання гармонійних стосунків із людьми (“потреба в контролі”) знижується моторний період реагування. Отож, зважаючи на те, що, як свідчать результати досліджень Т.А.Пантелеєвої [18], А.Х.Пашиної та В.Б.Швиркова [19], В.П.Лісенкової [11], динаміка тривалості моторного періоду може бути зумовлена тренуванням рухів, для інтерпретації вищеописаного результату необхідним є додаткове дослідження, яке б передбачало врахування чи виключення фактора тренування.

Варто зауважити, що збільшення тривалості латентного періоду сенсомоторної реакції більшість дослідників інтерпретує як зниження працездатності, тенденцію до виснаження [1; 8; 13; 18]. За індивідуальними особливостями часових характеристик

сенсомоторних реакцій можна також робити висновки про деякі особливості психічних процесів і психологічні риси особистості.

Зокрема, час і темп сенсомоторних реакцій вважаються чутливими індикаторами функціональних станів, нейродинамічних та типологічних особливостей вищої нервової діяльності; фізіологічних станів, які характеризують рівень досягнень (наприклад, тренуваності в спортсменів, навиків оператора); їх зміни включаються в синдроми ряду психічних захворювань [3]. Результати дослідження А.С.Арутюнової та С.М.Блінкова [2] дозволили встановити значущі відмінності в латентних періодах реакції, які вимірювалися на лівій і правій руці пацієнтів із пухлинами мозку, і відсутність таких відмінностей у здорових досліджуваних. Установлено відмінності в часі реакції також між хворими атеросклерозом і здоровими особами [3, с.416]. Поряд з іншими показниками час реакції використовується в авіаційній медицині під час відбору осіб, які найбільш придатні до професії пілота [4].

Суперечливими є дані про стійкість індивідуальних особливостей часу сенсомоторної реакції. Ученими було помічено, що паралельно до добових коливань температури тіла, пульсу відбуваються незначні протилежно спрямовані коливання часу реакції. Впливають на час реакції також уживання окремих лікарських середників.

Є.І.Бойко зазначає, що зміна часу голосової реакції спостерігається також із віком. Зокрема, в осіб із незначними старечими змінами вищої нервової діяльності при одночасному здійсненні рухової реакції руки й захисного моргального рефлексу постійно зберігаються значні коливання прихованих періодів, у той час як в осіб середнього віку вони швидко зникають. У глибокій старості рухові реакції характеризуються ще більш значними коливаннями прихованих періодів, що, на думку дослідників, пов'язано зі зменшенням збудливості півкуль головного мозку й посиленням негативної індукції в процесі старіння. Є.І.Бойко [3, с.301] наводить результати досліджень різних учених, згідно з якими, починаючи з 3,5 років і закінчуючи студентським віком, поступово скорочується час реакції. Після 40 років час реакції поступово стає все більшим відповідно до процесу старіння організму. Триваліший час реакції спостерігається в дівчат у порівнянні з хлопцями та в жінок у порівнянні з чоловіками.

Ю.А.Александровський і Б.І.Бенькович [1] наводять результати досліджень, у яких зафіксовано достовірне збільшення латентних періодів простих і диференційованих слухових і зорово-моторних реакцій, зниження точності реакцій на рухомий об'єкт у хворих із невротичними розладами. На думку вчених, це може свідчити про значну міру інертності нервових процесів у центральній нервовій системі досліджуваних невротиків (окрім осіб із гіперстенією та афективною нестійкістю; у порівнянні з контрольною групою).

Саме тому ми можемо припустити, що у встановленому нами взаємозв'язку, у якому зі зростанням потреби подобатись, привертати увагу й інтерес, прагнення домогтися схвалення та визнання зростає тривалість періоду реакції, який пов'язаний із процесом прийняття рішення й поширення збудження до ефектора, вказана характеристика поведінки студенток у взаєминах зі своїми батьками призводить до зниження працездатності й погіршення їхнього функціонального стану.

Поряд із цим, зважаючи на кількісно невелику вибірку осіб, які взяли участь у нашому дослідженні, отримані нами результати потребують перевірки на більшій, репрезентативній вибірці досліджуваних. Доцільним є також вивчення взаємозв'язку характеристик сенсомоторних реакцій індивіда з більш широким набором параметрів сімейних і позасімейних взаємин досліджуваних різного віку.

Отримані нами дані в сукупності з результатами досліджень інших учених [9; 12; 13; 15; 18] свідчать про необхідність урахування особливостей структури сенсомоторних реакцій людини у всіх дослідженнях часу реакції індивіда.

Таким чином, ми встановили наявність статистично значущих взаємозв'язків між параметрами часу сенсомоторних реакцій студенток та характеристиками їхніх взаємин із батьками. Зважаючи на те, що показники часу реакції індивіда характеризують його функціональний стан, на наш погляд, отримані результати дослідження свідчать, зокрема, про те, що від характеристик сімейних, дитячо-батьківських взаємин особистості залежить її психічний стан, міра її адаптованості в соціальному середовищі.

Установлені взаємозв'язки свідчать про перспективність з метою профілактики виникнення станів дезадаптації студентської молоді, покращення їхнього самопочуття проведення спеціальної роботи, спрямованої на психокорекцію сімейних взаємин. Експериментальні напрацювання в зазначеному ракурсі також залишаються актуальними й перспективними.

1. Александровский Ю. А. Пограничные психические расстройства / Ю. А. Александровский. – М. : Медицина. 2000. – 496 с.
2. Арутюнова А. С. О совместной работе обоих полушарий при очаговых поражениях мозга человека / А. С. Арутюнова. С. М. Блинков // Журнал высшей нервной деятельности. – 1954. – IV. – С. 651–661.
3. Бойко Е. И. Время реакции человека / Е. И. Бойко. – М. : Медицина. 1964. – 440 с.
4. Будяк Н. И. Последствия двигательных реакций как показатель индивидуальных особенностей и функционального состояния высшей нервной деятельности человека / Н. И. Будяк // Журнал высшей нервной деятельности. – 1962. – XII. – С. 1028–1033.
5. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон. Д. Ричардсон. – С. Пб. : Питер. 1997. – 336 с.
6. Витек К. Проблемы супружеского благополучия / К. Витек. – М. : Прогресс. 1988. – 144 с.
7. Гурко Т. А. Воспитание детей в семье / Т. А. Гурко // Положения детей в РФ / Гурко Т. А., Куприянова Е. И., Малярова Н. В. – М. : Энергия. 1995. – 283 с.
8. Современная экспресс-диагностика психомоторной деятельности детей и подростков / М. Ю. Карганов, Г. Д. Комаров, В. Р. Кучма [и др.] // Теория и практика гигиены детей и подростков на рубеже тысячелетий / под ред. В. Р. Кучмы. – М., 2001. – С. 244–267.
9. Карпенко А. В. Колебательная структура психофизиологических показателей как источник информации о продуктивности умственной деятельности / А. В. Карпенко // Физиология человека. – 1988. – Т. 14, № 5. – С. 730–738.
10. Крадохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Крадохвил. – М. : Медицина. 1991. – 336 с.
11. Лисенкова В. П. Зависимость времени простой сенсомоторной и дизъюнктивной реакции от фактора тренировки / В. П. Лисенкова // Экспериментальная и прикладная психология : Ученые записки Ленинградского университета. – 1973. – № 368. – Вып. 5. – С. 60–67. – Серия психологических наук.
12. Личко А. Е. Подростковая психиатрия / Личко Андрей Евгеньевич. – Л. : Медицина. 1979. – 336 с.
13. Лоскутова Т. Д. Оценка функционального состояния центральной нервной системы по параметрам простой двигательной реакции / Т. Д. Лоскутова // Физиологический журнал СССР. – 1975. – Т. 61, № 1. – С. 3–12.
14. Мороз М. П. Экспресс-диагностика функционального состояния и работоспособности человека / М. П. Мороз. – С. Пб. : ИМАТОН. 2003. – 38 с.
15. Мороз М. П. Методология оценки и прогнозирования работоспособности человека-оператора / М. П. Мороз, И. В. Чубаров. – С. Пб. : Пестроцентр. 2001. – 80 с.
16. Муровцева О. В. Адаптация как общенаучное понятие / Ольга Валерьевна Муровцева. – М. : Могилев. 1986. – 192 с.
17. Обозов Н. Н. Межличностные отношения / Обозов Николай Николаевич. – Л. : Лига. 1978. – 196 с.
18. Пантелесева Т. А. О временной структуре сенсомоторных реакций / Т. А. Пантелесева // Вопросы психологии. – 1981. – № 5. – С. 74–84.
19. Пашина А. Х. О сокращении времени реакции при обучении. / А. Х. Пашина, В. Б. Швырков // Теория функциональных систем в физиологии и психологии. – М., 1978. – С. 347–357.
20. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособ. / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский [и др.] ; под общ. ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – С. Пб. : Питер. 2000. – 560 с.
21. Столин В. В. Семейные трудности: какие и почему? / В. В. Столин, А. Г. Шмелёв. – М. : Речь. 2001. – 348 с.
22. Янкова З. А. Городская семья / З. А. Янкова. – М. : Наука, 1979. – 184 с.

23. Bradshaw J. Bradshaw on: The family. Health communications / J. Bradshaw. – Inc. Deerfield Beach, Florida, 1988. – 550 p.

With the help of computerized software was registered and duration of latent periods of motor responses to stimuli in the students and compared the results with the performance of individual options investigated the relationship with their parents. Found that increased efforts to students in their relationships with parents to obtain approval to attract attention and interest correlates with high levels of duration of latency response to a stimulus.

Key words: *sensomotor reaction latency period sensomotor reactions, functional status, relationship in the family.*

УДК 37.017.4

ББК 74.580.050.5

Віра Кудlach-Мельник

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ФІЛОСОФСЬКОГО ЦИКЛУ

У статті теоретично обґрунтовано систему громадянського виховання та визначено її роль у науково-педагогічній практиці викладання предметів філософського циклу. Окреслено історіософські тенденції розвитку громадянськості в поєднанні з патріотичними, національними та загальнолюдськими почуттями.

Ключові слова: *громадянськість, громадянське суспільство, громадянське виховання.*

Сьогодні, у часи динамічної зміни структури та якості людської цивілізації, духовного очищення, починаємо глибше осмислювати самі себе. Кожна свідомо людина хоче пізнати минуле своїми, доступними їй засобами, покладаючись на пропущені крізь себе достовірні історичні факти, на суспільну мораль, на досвід пережитого лиха, на власне розуміння добра, зла, справедливості. Нині виникла необхідність переоцінення сутності процесу виховання молодого студентського покоління, актуальною стала проблема виховання громадянина в її історичному аспекті, визнання громадянських якостей особистості тими цінностями, які були прийняті в конкретний історичний період розвитку суспільства й держави.

Недостатня увага до громадянського чинника в суспільно-політичному розвитку нашої країни спричиняє відсутність динамізму людського потенціалу, зумовлює невідповідність попередніх знань і навичок новим обставинам, почасти демонструє функціональну неграмотність та професійну некомпетентність. У сучасних умовах, коли наше суспільство шукає вихід із кризового стану, коли відсутня для більшості громадян України загальнонаціональна ідея як основа загальної єдності, згоди й міцного громадянського миру, молоде покоління гостро потребує нового пояснення сенсу змін, що відбуваються. Значна частина нашої молоді намагається пристосуватися до життя, головним чином у матеріальному плані, і, як наслідок, зростає агресивність, жорстокість, песимізм, скептицизм, байдужість, страх, готовність до порушення правових регуляторів соціуму заради досягнення власної мети.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тим, що саме дисципліни філософського циклу покликані виховувати громадянина України, здатного до самовизначення й самовдосконалення, готового самостійно навчатися, творчо працювати й жити; формувати в студентів активну громадянську позицію – компетентну людину, здатну до активної діяльності та співпраці в громадянському суспільстві. **Мета** статті – акцентувати увагу на філософському аспекті теоретичного обґрунтування та особливостей системи громадянського виховання, упровадження її в науково-педагогічну практику вивчення предметів суспільно-гуманітарного циклу.